

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دفتر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پس از بررسی مستندات کنگره، با توجه به جایگاه علمی برگزارکنندگان و کارگروه مربوط به آن، سطح علمی و پژوهشی چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی را تایید کرد. این موضوع طی نامه‌ای به شماره ۱۳۹۵۶۸ مورخ ۱۳۹۵/۰۷/۰۳ به اطلاع شورای سیاست‌گذاری کنگره رسیده است.

**مجموعه مقالات
چهارمین کنگره بین المللی
علوم انسانی اسلامی**

کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی

اسامی هیئت داوران

کمیسیون «هنر و معماری»
رئیس کمیسیون: مهندس عبدالحمید نقره کار

اسامی داوران به ترتیب حروف الفبا:

- پردیس بهمنی: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- سمانه تقدیر: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- مهدی حمزه نژاد: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- محمدمنار رئیس: عضو هیئت علمی دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه قم
- محمد صالح شکوهی بیدهندي: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
- محمدرضا عطایی همدانی: دکترای معماری، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کاشان
- صدیقه معین مهر: دکترای معماری اسلامی، مُدّرس دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
- مسعود ناری قمی: استادیار دانشگاه فنی و حرفه‌ای، دانشکده پسران قم
- عبدالحمید نقره کار: دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران
- سید مجید هاشمی: دکترای معماری و استادیار دانشگاه ولی عصر علیه السلام رفسنجان

سرشناسه	: کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی (چهارمین : ۱۳۹۶ : تهران)
عنوان و نام پدیدآور	: International Conference on Islamic Humanities (4th : 2017 : Tehran)
مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی نویسندگان جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی : حامیان برگزاری کنگره مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا ... [و دیگران] :	
ویراستار مرتضی طباطبایی	
مشخصات نشر	: تهران: آفتاب توسعه، ۱۳۹۸ -
مشخصات ظاهری	: ج ۱۰ :
شابک	: ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۶۸۹ : دوره: ج ۱۰ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۰۲۱ : ج ۲ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۱۹ : ج ۲ :
وضعیت فهرست نویسی	: ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۲۳ : ج ۳ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۳۳ : ج ۴ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۴۰ : ج ۵ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۵۷ : ج ۶ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۶۴ : ج ۷ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۷۱ : ج ۸ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۸۸ : ج ۹ : ۹۷۸۹۶۴۷۸۶۷۷۹۵ : ج ۱۰ :
یادداشت	: فیبا :
مندرجات	: کتابنامه .
علوم انسانی اسلامی - ج ۳	: ۱. کمیسیون تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی - ج ۲. کمیسیون تخصصی فلسفه و روش‌شناسی تخصصی اقتصاد اسلامی - ج ۳. کمیسیون تخصصی مدیریت اسلامی - ج ۴. کمیسیون تخصصی علوم سیاسی اسلامی - ج ۵. کمیسیون تخصصی اسلام - ج ۶. مقالات کمیسیون تخصصی تمدن نوین اسلامی - ج ۷. مقالات کمیسیون تخصصی روان‌شناسی اسلامی - ج ۸. مقالات کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی اسلامی - ج ۹. مقالات کمیسیون تخصصی فقه و حقوق اسلامی - ج ۱۰. مقالات کمیسیون تخصصی ارتباطات و جامعه‌شناسی اسلامی -
موضوع	: علوم انسانی (اسلام) - کنگره‌ها
موضوع	: Humanities (Islam) -- Congresses
موضوع	: علوم انسانی -- کنگره‌ها
موضوع	: Humanities -- Congresses
شناسه افزوده	: مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا
رده بندی کنگره	: BP۳۳۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۴۰۳۹۸

مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

جلد هشتم | کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی

ناشر: انتشارات آفتاب توسعه (ناشر آثار مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا)

نویسندگان: جمعی از نویسندگان مقاله در چهارمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی

ویراستار: مرتضی طباطبایی

طراحی جلد: سید ایمان نوری نجفی

صفحه آرای: یوسف بهرخ

نوبت و سال انتشار: نخست، بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ دوره

شابک دوره: ۹-۶۸-۷۸۶۷-۷۸۶۴-۹۷۸

شابک: ۱۱-۷۷-۷۸۶۷-۷۸۶۴-۹۷۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان کشور دوست، کوچه نوشیروان،

پلاک ۲۶، طبقه چهارم، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

کد پستی: ۱۳۱۶۷۳۴۴۵۸

تلفکس: ۰۹۰۵۶۰۶۶۴

www.sccsr.ac.ir

پایگاه اینترنتی:

info@sccsr.ac.ir

رایانامه:

فهرست مطالب

کمیسیون تخصصی هنر و معماری اسلامی

۹	مبانی نظری نوسازی متوازن بافت‌های فرسوده شهری علیرضا عندلیب
۴۵	تبیین مراتب و فرایند ادراک انسان و نقش آن در کیفیت خلق آثار معماری بر اساس مبانی حکمت متعالیه سمانه تقدیر
۷۳	راهکارهای تأمین سلامت در معماری و شهرسازی اسلامی مهدی حمزه نژاد، زهرا ثروتی
۹۷	تأملی انتقادی بر رویکردهای تحقیق در معماری و شهرسازی با استناد به آموزه‌های اسلامی محمدمنان رئیسی
۱۲۳	بررسی تأثیر قواعد اخلاقی-فقهی در تنظیم قانون مدنی و مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری سیدمجید هاشمی طغراجردی
۱۵۳	روش تحقیق در تحقق شهرسازی اسلامی (برنامه‌ریزی شهری) سیدمصطفی حسینی، علی حجازیان، محمد حسین گلکار، عبدالله صادقی
۱۷۵	مدل استراتژیک عدالت اجتماعی و فضایی در شهر آرمانی اسلام بهزاد عمرانزاده

۲۰۳

انسان خودشکوفای اشتداد یافته ملاصدرا و نمود آن در طراحی معماری کمال‌گرای انسانی
عاطفه ظریف فیروز عسگری، دکتر مهدی حمزه‌نژاد

۲۲۱

بررسی و تطبیق صفات نادان‌شهرهای فارابی
با شهرها و محله‌های معاصر (شهر مشهد)
وحیده فکری، مهدی حمزه‌نژاد

۲۴۳

بررسی تطبیقی در مفهوم و مبانی طراحی اشیا از منظر ایرانی-اسلامی (نمونه پژوهش:
ظروف خانگی قرون اولیه اسلامی)
پردیس بهمنی

۲۷۱

شاخصه‌سازی کیفیت مسکن ارزان‌قیمت با نگرش اسلامی
پریسا محمدصادقی، مهدی حمزه‌نژاد

۳۰۳

نقشه راه شهرسازی اسلامی جهت تحقق تمدن نوین اسلامی
علی حجازیان، سیدمصطفی حسنی، محمدحسین گلکار

۳۱۹

تحلیل نحوه تغییر سرفصل دروس کارشناسی ارشد
برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهت اسلامی شدن
محمدصالح شکوهی بیدهندی

۳۳۵

ارزیابی راهبردهای تولید دانش اسلامی، با تأکید بر مطالعات شهرسازی
احسان شریفیان، محمد سیدغراب

۳۶۹

واکاوی عدم تطبیق سبک زندگی با مصوبات معماری و
شهرسازی با تأکید بر سطح اشغال و اقلیم
سارا بهمنی کازرونی، امیرحسین جمشیدی، علیرضا حیدری

نقشه راه شهرسازی اسلامی جهت تحقق تمدن نوین اسلامی

علی حجازیان

محقق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد

f.hajazyy1374@gmail.com

سیدمصطفی حسینی

دانش‌پژوه حوزه علمیه خراسان، سطح چهارم و محقق مؤسسه مطالعات راهبردی
علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد.

mostafa4hasani@gmail.com

محمدحسین گلکار

محقق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ایران، مشهد

mhgolkar@yahoo.com

چکیده

گزاره‌های راهبردی دین اسلام در دنیای امروز توانایی ایجاد فضایی جدید و گشودن راه تازه‌ای را دارد. به این پدیده‌ای که در انتظار آن هستیم «تمدن نوین اسلامی» می‌گوییم. روش تفکر شبکه‌ای که محصول دید کلان و جامع نسبت به موضوعات است، سکوی جهش علمی و عملی به سوی حقایق هستی است. از سویی شهر را می‌توان رحم و ظرف ایجاد تمدن نوین دانست. از آنجاکه برای رسیدن به هر تمدنی نیاز به مدل‌سازی بر اساس نقشه راهی می‌باشد و با توجه به نقشه راه تمدنی، هر تمدنی برای تحقق در عالم خارج، نیازمند الگوی توسعه و پیشرفت مخصوص آن تمدن است. یکی از زیرساخت‌های اصلی تمدن، شهر است که به علت تجلی و نمود نظام‌های دیگر در آن، جایگاه ظرف‌گونه در تبلور و نمایش تمدن دارد. افراد براساس زاویه نگاه خود تعاریفی از شهر ارائه کرده‌اند. شهر با نگاه شهرسازانه این‌گونه تعریف می‌گردد که به احوالات جسم، کالبد و فضای

شهر می‌پردازد. نوع تحقیق انجام گرفته در این مقاله بنیادی است و اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی از زاویه دید شهرسازی اسلامی ابتدا یک نقشه راه برای آن تنظیم می‌کنیم. از این رو در این مقاله بر آنیم تا نقشه راه شهرسازی اسلامی را در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی به نگارش درآوریم.

کلیدواژگان: تمدن، تمدن نوین اسلامی، شهر، شهرسازی، نقشه راه.

مقدمه

امروز، وظیفه امت اسلامی تنها این نیست که به یادبود ولادت پیغمبر یا بعثت پیغمبر جشن برپا کند. این کار کوچک و کمی است نسبت به آنچه وظیفه اوست. دنیای اسلام امروز وظیفه دارد مانند خود اسلام و خود پیغمبر، روحی در این دنیا بدمد؛ فضایی جدید ایجاد کند و راهی تازه بگشاید. ما به این پدیده‌ای که در انتظارش هستیم، «تمدن نوین اسلامی» می‌گوییم (خامنه‌ای، ۱۳۹۴). امروز نوبت ما و نوبت اسلام است. (وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ) (آل عمران: ۱۴۰). امروز نوبت مسلمین است که با همت خود، تمدن نوین اسلامی را شالوده‌ریزی کنند؛ چنان‌که اروپایی‌ها آن روز از دانش و تجربه و فلسفه مسلمین استفاده کردند، ما نیز امروز از دانش جهان استفاده می‌کنیم؛ از ابزارهای موجود جهانی برای برپا کردن تمدن اسلامی بهره می‌گیریم، منتها با روح اسلامی و با روح معنویت. این وظیفه امروز ماست (همان).

یکی از کانونی‌ترین مفاهیم تمدن‌سازی اسلامی و تحقق اسلام اجتماعی واژه شهر است. بر اساس ادبیات اصیل و بنیادین اسلام، «شهر» محل تحقق و تجلی تمامیت اسلام است. شهر را می‌توان رحم و ظرف ایجاد تمدن دانست. شهر رابطه متقابلی با معرفت و منطق تولید علم، تئوری و ساختار در تمدن‌سازی اسلامی دارد. برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی، مطلوب است که تمامی نظامات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و هنری در شهر از طریق کالبد و فضای شهرسازی اسلامی تبلور یابند.

مؤلفه‌های تمدن را می‌توان این‌چنین نیز برشمرد: سرزمین با تعیین مرز دارای محیط زیستی متوسط برای زیست و منابع اولیه مایحتاج بشری، جمعیت، آگاهی و علم نسبت به جهان انسان زندگی، آگاهی و علم نسبت به روش رفع نیاز، زبان برای برقراری ارتباط، قانون و اخلاق برای پایدارسازی روابط و فعالیت‌ها در سه حیطه سیاسی اقتصادی اجتماعی.

در جدول زیر کیفیت ارتباط محورها و نظام‌های تمدن (که با استقرا از کتب و مقالات مختلف به دست آمده) با شهرسازی تبیین شده است. منظور از ارتباط یک‌سویه، اثرگذاری یک‌طرفه بر شهرسازی است و منظور از ارتباط دوسویه، ارتباط سیستم‌ها بر شهرسازی و تأثیر شهرسازی بر سیستم‌هاست.

محورهای تمدنی	چگونگی ارتباط شهرسازی با محورهای تمدنی
۱. سرزمین‌گزینی، شهرسازی و آمایش سرزمین	ارتباط یک‌سویه
۲. جمعیت‌سازی، ملت‌سازی، ترکیب‌های جمعیتی و منابع انسانی	ارتباط دوسویه بین شهرسازی و این محور وجود دارد.
۳. منابع غذایی و انرژی و مواد اولیه (فرایندهای تأمینی)	شهرسازی بستر لازم برای تولید منابع انرژی و فرایندهای تأمینی را فراهم می‌کند
۴. لباس	بسترسازی برای زنجیره تولید تا مصرف البسه در فضای شهری
۵. مسکن، معماری و شهرسازی	ارتباط یک‌سویه
۶. زبان، خط و ارتباطات	ارتباط غیر مستقیم
۷. آرمان‌سازی و آینده‌سازی ^۱	تأثیرپذیر از آرمان‌ها و آینده‌سازی
۸. قانون‌سازی، عدالت‌ورزی، جرم و مجازات‌ها، حقوق فردی و جمعی	ارتباط دوسویه
۹. نظم‌بخشی، مدیریت و حکومت‌سازی	ارتباط دوسویه
۱۰. دفاعی و امنیتی	ارتباط دوسویه
۱۱. مالکیت	ارتباط دوسویه
۱۲. کشاورزی (فرایندهای تولیدی)	ارتباط دوسویه
۱۳. محیط‌زیست	ارتباط دوسویه
۱۴. خانواده و ازدواج	ارتباط دوسویه و مستقیم
۱۵. جامعه‌سازی، سرمایه اجتماعی	ارتباط دوسویه
۱۶. ثبت اسناد و احوال	ارتباط دوسویه
۱۷. ابزارسازی و صنعت	ارتباط دوسویه

۱. مبتنی بر مدل معرفتی: هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی، روش‌شناسی، آینده‌شناسی.

ارتباط دوسویه	۱۸. کار، مشاغل، استخدام و دستمزد (فرایندهای درآمدزایی)
ارتباط دوسویه	۱۹. ارتباطات، اطلاع‌رسانی، مطبوعات (فرایندهای رسانه‌ای)
ارتباط دوسویه	۲۰. پلیس و نیروی انتظامی و اطلاعاتی
ارتباط دوسویه	۲۱. ادارات و مراتب اداری
شهر ظرف تحقق این فرایند	۲۲. انتخابات
ارتباط دوسویه	۲۳. برنامه‌ریزی، مدیریت منابع و زمان
ارتباط مستقیم و دوسویه	۲۴. شهرداری و خدمات شهری
ارتباط دوسویه	۲۵. آموزش و تحقیقات (فرایندهای دانشی)
ارتباط مستقیم و دوسویه	۲۶. فرهنگ و اخلاق و شهروندی
ارتباط دوسویه	۲۷. اقشار آسیب‌پذیر (فرایندهای تأمین اجتماعی)
ارتباط دوسویه	۲۸. بیمه و بازنشستگی (فرایندهای پشتیبانی)
ارتباط دوسویه	۲۹. الگوی رفاه عمومی
ارتباط مستقیم و دوسویه	۳۰. دین‌ورزی، مناسک و مکان‌ها و مراسم عبادی
ارتباط دوسویه	۳۱. تجارت، بازرگانی، بازار، واردات و صادرات
ارتباط دوسویه	۳۲. بهداشت و درمان (جسمی، روحی، خانوادگی، کاری، شهری)
ارتباط دوسویه	۳۳. محیط‌زیست و حیوانات
ارتباط دوسویه	۳۴. دادگستری
ارتباط دوسویه	۳۵. پول، بانک، اقتصاد، بازارهای سرمایه و بورس
ارتباط دوسویه	۳۶. تولید توزیع مصرف
ارتباط دوسویه	۳۷. مالیات و عوارض
ارتباط مستقیم و دوسویه	۳۸. سفر، جهانگردی و حمل‌ونقل
	۳۹. احزاب
ارتباط مستقیم و دوسویه	۴۰. سازمان‌ها، تعاونی‌ها (فرایندهای همکاری و هم‌افزایی)
ارتباط مستقیم و دوسویه	۴۱. نظارت، بازرسی، سنجش (فرایندهای کنترلی و ارزیابی)
ارتباط دوسویه	۴۲. روابط بین‌الملل
ارتباط مستقیم (تأثیرپذیر از استانداردها)	۴۳. استانداردسازی، بهره‌ورزی

۴۴. اقلیت‌ها دینی، اقوام و گروه‌های اجتماعی خاص	ارتباط مستقیم و دوسویه
۴۵. ورزش، تفریح، اوقات فراغت و استراحت	ارتباط مستقیم و دوسویه
۴۶. بیت‌المال و بودجه	ارتباط دوسویه
۴۷. تاریخ و میراث فرهنگی	ارتباط مستقیم و دوسویه
۴۸. هنر و زیبایی‌شناسی	ارتباط مستقیم و دوسویه
۴۹. نمادها	ارتباط مستقیم و دوسویه
۵۰. حقوق و فرهنگ کودک، زن، کهنسال	ارتباط دوسویه

۱. تعاریف مفاهیم و مبانی نظری

۱-۱. شهر

سازمان ملل متحد، در سال ۱۳۶۷ خورشیدی، شهر را چنین تعریف می‌کند: «شهر، مکانی با تراکم بالای جمعیت و مرکزیت سیاسی، اداری و تاریخی است که در آن فعالیت اصلی مردم، غیرکشاورزی است و دارای مختصات شهری بوده که از طریق دولتی محلی، اداره می‌شود»^۱. طبق ماده چهارم قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری ایران، شهر، محلی (مکانی) است با حدود قانونی که در محدوده جغرافیایی مشخص واقع شده و از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و دیگر عوامل دارای سیمایی با ویژگی‌های خاص خود است؛ به گونه‌ای که اکثریت ساکنان دائمی آن در مشاغل کسب، تجارت، صنعت، خدمات و فعالیت‌های اداری اشتغال دارند و در زمینه خدمات شهری از خودکفایی نسبی برخوردارند. شهر کانون مبادلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی حوزه نفوذ پیرامون خود است و دست‌کم ده هزار نفر جمعیت دارد. همچنین شهر، مکان تجمع شمار فراوانی از مردم با سلاقی، افکار و رفتارهای متفاوت است. از نظر کالبدی، شهر جایی است برخوردار از ساختمان‌های بلند، خیابان‌ها، پارک‌ها، ادارات، زیرساخت‌ها و تأسیسات شهری. در بُعد اقتصادی نیز شهر جایی است که وجه غالبش اشتغال صنعتی و خدماتی می‌باشد. ظاهراً تعریف کامل و متقنی برای شهر ارائه نشده و هر کسی از زاویه دید خود، تعریفی برای مفهوم شهر بیان کرده است.

ملاک نام‌گذاری ورده‌بندی شهرها در قرآن، نه توسعه اقتصادی، کالبد فیزیکی یا جمعیت آن، بلکه توسعه انسانی است. انسان‌های توسعه‌یافته که در تعبیر قرآن، صالحان‌اند، در هر شهری یا

کوره‌دهی زندگی کنند، شهری هستند و مدنی؛ و انسان توسعه‌نیافته که در تعبیر قرآن همان ظالمان و ناصالحان‌اند، اگر در کلان‌شهرها هم زندگی کنند، روستایی‌اند و قُرُوی! (رهبری، ۱۳۸۷، ص ۳۳۵).
به زعم نگارندگان این سطور، تعریف شهر با رویکرد شهرسازانه عبارت است از: مجموعه‌ای از کالدها و فضاهایی که در مقیاس فراتک‌بنا و برای تأمین نیازهای انسانی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند.

۲-۱. تفکر شبکه‌ای (سیستمی)

تفکر شبکه‌ای روشی است که می‌توان آن را در دستورالعمل‌هایی بدین شرح خلاصه کرد:

۱. مشکل و نیاز را پیدا کنید؛
۲. هدف خود را مشخص کرده، اهمیت آن را تعیین نمایید؛
۳. هر چیزی را که احتمال دارد با این هدف ارتباط داشته باشد، شناسایی کنید؛
۴. کمیت و کیفیت ارتباطات فوق را دقیقاً مشخص نمایید؛
۵. مجموعه ارتباطات را با هم ارزیابی کرده، بهترین راه را برای ارتباط بین امکانات و نیازها انتخاب نمایید؛
۶. راه‌حل را به مرحله اجرا بگذارید؛
۷. نتایج را ارزیابی کنید؛
۸. نقاط ضعف را برطرف ساخته، دوباره آن را اجرا نمایید.

روش تفکر شبکه‌ای که محصول دید کلان و جامع نسبت به موضوعات است، سکوی جهش علمی و عملی به سوی حقایق هستی است. محققى که تحقیق خود را بر اساس تفکر شبکه‌ای طرح‌ریزی می‌کند و قدم به قدم به سوی حل مسئله گام برمی‌دارد، در کوتاه‌ترین راه و با بیشترین بازدهی به هدف تحقیق خواهد رسید (برای بررسی بیشتر، ر.ک: حمیدی‌زاده، ۱۳۷۹؛ رضائیان؛ ۱۳۸۰).

۳-۱. تمدن نوین

شبکه پایدار ساختارها و سیستم‌های معرفتی، قانونی، فرهنگی و هنری، زندگی در مقیاس حرکت جمعی، برای پاسخ‌گویی به هرم نیازهای سه‌گانه انسان‌ها (از منظر اسلام) است (حسنی و جاودانی، ۱۳۹۲).

۴-۱. سازه‌ها و سیستم‌های تمدنی

سازه یعنی الگویی روابط بین اجزای یک پدیده؛ چهارچوب، محورها، ستون‌ها و پایه‌های یک

پدیده، که ارتباطی خاص با یکدیگر دارند تا کل پدیده را شکل دهند و زمینه و مرزهای فعالیت آن باشند. هر تمدنی که شکل گرفته، متناسب با تفکر و روح حاکم بر آن تمدن این ادعا را داشته که برای بشریت برنامه مطلوب زندگی را ارائه کرده است.

اگر شاخص زنده بودن و زندگی کردن، فعال بودن ادراک است، هر چه این ادراک گسترده‌تر می‌شود شدت زنده بودن و حیات فرد بیشتر می‌شود و از سطحی از زندگی به سطحی دیگر ارتقا می‌یابد. پس تمدن مطلوب که همه انسان‌های خردپیشه باید در صدد تحقق آن باشند، تمدنی است که:

سه ابرسیستم «معرفتی و نگرش ساز»، «قانونی و حقوق ساز» و «فرهنگی و اخلاق ساز» (عقلانیت تبلور یافته در سه حوزه) در آن تعریف شده باشد (رهبری، ۱۳۷۸، ص ۳۳۵؛ معاونت تحقیقات، ۱۳۹۶).

هر تمدنی مبتنی بر نوع تفکر و روح حاکم بر آن تمدن، بر اساس تعریف و نوع نگاه آن به انسان شکل می‌گیرد. همان‌طور که در تعریف تمدن گفته شد، برنامه‌ها و سیستم‌های تمدن برای رفع نیازهای انسان طراحی شده است. پس هر تمدنی مبتنی بر نوع تفکر و روح حاکم بر آن تمدن و بر اساس تعریف و نوع نگاه آن به نیازهای انسان شهری، سیستم‌ها و ساختارهای خود را در شهر می‌سازد.

برای رسیدن به هر تمدنی، به مدل‌سازی در محورهای تمدن‌ساز بر اساس نقشه تمدنی نیاز است. با توجه به نقشه راه تمدن، هر تمدنی برای تحقق، به الگوی توسعه و پیشرفت مخصوص آن تمدن نیاز دارد که البته خود الگو از مدل‌ها و برنامه‌های عملیاتی علوم انسانی که بر طرف‌کننده نیازهای جامعه باشد تشکیل شده است. این مدل‌ها و سیستم‌ها مبتنی بر مدل نیازهایی است که بر اساس نوع انسان‌شناسی آن تفکر تعریف شده است؛ لذا با توجه به این نقشه راه برای رسیدن به تمدن اسلامی پس از دستیابی به مقدمات لازم (که تدوین پارادایم و چهارچوب فکری دین و در مرحله بعد تدوین مدل نیازها بر اساس پارادایم مطلوب دین می‌باشد) به سیستم‌سازی و الگو‌سازی سیستمی در عرصه‌های مختلف اداره‌کننده جامعه بر اساس آموزه‌های دین نیازمندیم تا در نهایت این سیستم‌های اسلامی را در ظرف تحققش که شهرسازی است، بنمایانیم.

یکی از زیرساخت‌های اصلی تمدن، شهرسازی است که به علت تجلی و نمود سیستم‌های دیگر (مانند اقتصاد، امنیت و آموزش) جایگاهی ویژه در ایجاد و نمایش یک تمدن دارد. از آنجاکه جسمانیت و بعد کالبدی و فضایی شهر به چگونگی برنامه‌ریزی شهرسازان بستگی دارد، شاید بتوان نمود تفکر و نگرش یک تمدن را در نحوه و وضعیت کالبد و فضای شهرها (برنامه‌ریزی

شهری) و چگونگی مدیریت شهری و طراحی شهرسازان مورد مطالعه قرار داد. در این نوشتار با تمرکز بر برنامه‌ریزی شهری و چگونگی تجلی کالبد و فضای شهر به ارائه نقشه راه شهرسازی اسلامی و تدوین مدل راهبردی کالبد و فضا در شهرسازی اسلامی می‌پردازیم تا از این رهگذر بتوان بستر تحقق بخش وسیعی از احکام الهی را در بستر شهر اسلامی فراهم آورد.

شهرسازی اسلامی قرار است با ساختن کالبد و فضای متناسب شهروندان در راستای تحقق تمدن‌سازی الهی حرکت نماید. از این رو بُعد جسمانیت شهر اسلامی بیشترین تأثیر خود را از تصمیمات و برنامه‌ها، مدل‌ها و الگوهای شهرسازان و مهندسان شهرسازی اسلامی می‌گیرد و عملاً عملکرد آنان زمینه لازم را برای بسترسازی تحقق تمدن اسلامی رقم می‌زند. جسمانیت شهر بر سبک زندگی و روح و جسم شهروندان و ارتباطات اجتماعی ایشان به استناد اصل عقلی - فلسفی اتحاد ظرف و مظهر اثرگذار است؛^۱ و در بسترسازی ارتباط با ماورا نقشی بسزا دارد که توجه به آن ضرورت دوچندان پیدا می‌کند. از این رو تولید مدل شهرسازی اسلامی، بسترسازِ رفاه جسمانی شهروندان است و به سبک زندگی آنها در بعد کالبد و فضای شهری جهت می‌دهد.

شهرسازی اسلامی هنگامی امکان‌پذیر است که نیازهای کالبدی و فضایی شهر که در قالب مسائل شهرسازی قابل مطالعه است، بر اساس منابع دین و پارادایم‌ها و قواعد و راهبردهای مبتنی بر دین با رویکردی اجتهادی به همراه راهکارهای تخصصی مبتنی بر راهبردهای دینی پاسخ داده شود. برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی از زاویه دید شهرسازی اسلامی، باید ابتدا یک نقشه راه برای آن تنظیم کرد. نقشه راه را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: توصیف آینده مطلوب و تبیین راه رسیدن به آن به زبانی ساده و رسا که امکان عملیاتی شدن آن وجود داشته باشد.

سیستم در لغتنامه آکسفورد (۲۰۰۱) این‌گونه تعریف شده است:

مجموعه منظم افکار یا نظریات، روشی خاص برای انجام کارها؛ مجموعه‌ای از اشیا و قطعاتی از لوازم که به یکدیگر متصل‌اند و با هم کار می‌کنند؛ بدن انسان یا حیوان یا قسمتی از آن از حیث نظم و فعالیت‌هایشان که موجب کارکرد و بروز اثری می‌شود. (به نقل واسطی، ۱۳۹۱: ۲۲۳)

نگرش سیستمی روشی نظام‌مند است که مدیران را قادر می‌سازد تا در زمان نیاز در حل مسائل و سرمایه‌گذاری بر روی فرصت‌ها از آن به عنوان ابزاری برای تصمیم‌گیری بهره‌گیرند (واسطی، ۱۳۹۱: ۲۳۵)

۱. این اصل الهام‌گرفته از اصل عقلی با عنوان اتحاد عقل و عاقل و معقول است که فلاسفه در کتب خود نقل کرده‌اند (حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۸).

۲. روش تحقیق

در هر تحقیقی، محقق باید روش اجرای کار خود را به صورت دقیق شرح دهد. محقق باید توضیح دهد که از چه ابزاری بهره جسته و چگونه اطلاعات خود را جمع‌آوری کرده است. نوع تحقیق انجام‌گرفته بنیادی و از نوع نظری است و در این نوشتار از روش شبکه‌ای و کتابخانه‌ای بهره برده‌ایم؛ زیرا در برخی موارد از طریق بررسی مدارک و اسناد و منابع و متون به دنبال دستیابی به هدف خود بوده‌ایم. تمرکز بر یک مورد و نمونه، بدین معناست که با تأکید بر شهرسازی گرایش برنامه‌ریزی کار علمی خویش را تطبیق داده‌ایم و مراحل روش تحقیق شهرسازی اسلامی را بر روی این مورد خاص انجام داده‌ایم.

در این مقاله به شش مرحله بر اساس مراحل نگرش سیستمی پرداخته می‌شود: ۱. تعیین هدف در شهرسازی اسلامی؛ ۲. نقطه آغاز در شهرسازی اسلامی؛ ۳. نقطه مرکزی در شهرسازی اسلامی؛ ۴. برنامه حرکت در شهرسازی اسلامی؛ ۵. نقاط بحران در شهرسازی اسلامی؛ ۶. مقصد در شهرسازی اسلامی (واسطی، ۱۳۸۶، ص ۲۲۰).

۴. نمونه‌ای از بررسی آیات و روایات با نگاه شهرسازی اسلامی برای طراحی نقشه راه ۱-۴. هدف

امنیت جسمی فکری روحی با تحقق عدالت کالبدی و فضایی شهری (فردی و اجتماعی) به عنوان هدف میانی برای رسیدن به هدف نهایی که احساس حضور خداست. در آیات و روایات بسیاری، هدف از عملیاتی کردن دستورهای دین، تحقق عدالت بیان شده است که به صورت عام بر این مطلب نیز دلالت می‌کنند؛ ولی ادله‌ای که به صورت خاص هدف از اجرایی نمودن برنامه‌های الهی در شهرسازی را عدالت اعلام می‌کنند، بدین شرح‌اند:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًىٰ وَهُمْ يُلْعَبُونَ» (اعراف: ۹۶-۹۸)؛ و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها، ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می‌گشودیم؛ ولی (آنها حق را) تکذیب کردند؛ ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم. آیا اهل این آبادی‌ها، از این ایمن‌اند که عذاب ما شبانه به سراغ آنها بیاید در حالی که در خواب باشند؟! آیا اهل این آبادی‌ها، از این ایمن‌اند که عذاب ما هنگام روز به سراغشان بیاید در حالی که سرگرم بازی هستند؟!

راهبرد شهرسازی اسلامی: بر پایه مفهوم این آیه، اگر اهل هر شهر و سرزمینی به دستورهای الهی در شهر عمل کنند و کالبد و فضای شهری را بر اساس ضوابط دین بنا سازند، خداوند نعمت‌های زمینی و آسمانی خود را بر همه آنها فرومی‌فرستد که بر اثر آن، در این جامعه عدالت اجتماعی برقرار می‌گردد و در صورت عمل نکردن به دستورها، خداوند امنیت و عدالت را از آنها می‌گیرد. کاربری‌ها و فضای مناسب شهر در تمام مناطق شهر بر اساس جمعیت آن مکان لکه‌گذاری می‌شود و نباید محله‌ای به علت تمرکز افراد شاخص سیاسی و اقتصادی، فضای بهتری نسبت به مناطق دیگری داشته باشد.

۲-۴. نقطه آغاز: نقاط باارزش معنوی، کانون پیشرفت شهری

«إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» (توبه: ۱۸)؛ «مساجد خدا را تنها کسی آباد می‌کند که ایمان به خدا و روز قیامت آورده، و نماز را برپا دارد، و زکات را بپردازد، و جز از خدا نترسد؛ امید است چنین گروهی از هدایت یافتگان باشند».

راهبرد شهرسازی اسلامی: خداوند در این آیه بیان می‌فرماید که مسجدهای خدا را تنها کسی تعمیر می‌کند که به خدا و روز جزا ایمان داشته باشند. مراد از تعمیر صرفاً تعمیر ظاهری نیست، بلکه رونق و سرزندگی کاربری مساجد مدنظر است که علاوه بر ضرورت اثبات وجود کاربری مسجد (به عنوان مکانی برای کاربری تسلیم تام شدن بدون اثری از شیئی دیگر)، به دلالت التزام، در شهرسازی اسلامی باید تمام فضاها و کالبدهای شهری به گونه‌ای طراحی شوند که در جهت رونق و عمران مساجد و اماکن مذهبی شهر باشند. مکان‌یابی کاربری‌های مذهبی باید به گونه‌ای باشد که موجب رونق و سرزندگی مساجد شود. در مکان‌یابی شهر و اجزای کالبدی فضایی آن، باید نقاط باارزش معنوی در مرکزیت و بهترین محل شهر مکان‌یابی شود.

شهرسازان مسلمان باید به جای مکان‌یابی نقاط خوب شهر برای مکان‌های تجاری و اقتصادی، مکان‌یابی این مناطق را به کاربری‌های مذهبی اختصاص دهند تا این کاربری‌ها بر شهر تأثیر بگذارند و دیگر کاربری‌ها تحت تأثیر مراکز مذهبی قرار گیرند. البته مطلوب است که شهر اسلامی به همه کاربری‌ها توجه کند، ولی کاربری مذهبی را در اولویت مکان‌یابی قرار دهد.

۳-۴. نقطه مرکزی: آرامش خدامحور

آرامش خدامحور، آرامشی است که با ایجاد تعادل درونی در شهروندان و همچنین متعادل ساختن شهروندان نسبت به محیط شهری، موجب تمرکز قوای شهروندان برای افزایش احساس حضور خدا در شهر می‌گردد:

«وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» (نحل: ۱۱۲)؛ «خداوند (برای آنان که کفران نعمت می‌کنند) مثلی زده است: منطقه آبادی که امن و آرام و مطمئن بود؛ و همواره روزی‌اش از هر جا می‌رسید؛ اما به نعمت‌های خدا ناسپاسی کردند؛ و خداوند به خاطر اعمالی که انجام می‌دادند، لباس گرسنگی و ترس را بر اندامشان پوشانید».

علامه طباطبائی در این زمینه می‌گوید:

خدای تعالی قریه‌ای را شرح می‌دهد که ... سه صفت برای قریه مورد مثل ذکر می‌کند که متعاقب هم‌اند؛ چیزی که هست وسطی آنها که مسئله اطمینان باشد، به منزله رابطه میان دو صفت دیگر است ... از کمال اطمینان، صفت سوم پدید می‌آید و آن این است که رزق آن قریه فراوان و ارزان می‌شود؛ چون از همه قراء و شهرستان‌های اطراف آذوقه بدانجا حمل می‌شود، دیگر مردمش مجبور نمی‌شوند زحمت سفر و غربت را تحمل نموده، برای طلب رزق و جلب آن به سوی قریه خود بیابان‌ها و دریاها را زیر پا بگذرانند و مشقت‌های طاقت‌فرسایی تحمل کنند. پس اتصاف قریه به این سه صفت که عبارت است از: امن و اطمینان و سرازیر شدن رزق بدانجا از هر طرف، تمامی نعمت‌های مادی و صوری را برای اهل آن جمع کرده است و به زودی خدای سبحان نعمت‌های معنوی را در آیه بعدی که می‌فرماید: «وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ» بر آن نعمت‌ها اضافه می‌فرماید، پس این قریه قریه‌ای است که نعمت‌های مادی و معنوی آن تام و کامل بوده است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ص ۵۲۲).

راهبرد شهرسازی اسلامی: طبق این فرمایش، نقطه مرکزی تحقق شهر مطلوب اسلامی، ایجاد کالبد و فضایی در شهر است که بتواند آرامش خدامحور را در شهر جریان دهد که نتیجه‌اش رسیدن به سعادت مادی و معنوی شهروندان در کنار هم است. امروزه شهرهای ایران به علت تقلید از الگوهای غربی به بحران هویت دچار شده‌اند. این بحران هویت، حس تعلق و آرامش شهروندان را متأثر ساخته است. شهرسازی اسلامی به دنبال ایجاد کالبد و فضایی است که شهروندان در

آن، احساس آرامش داشته باشند. مطلوب است که شهر اسلامی از نظر برطرف کردن نیازهای شهروندان، در حد امکان خودکفا باشد و ترویج‌دهنده روحیه مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی نباشد تا مبادا در هنگام مشکلات و بحران‌ها، ساکنان آن دچار اضطراب شوند و شهر را ترک کنند.

۴-۴. برنامه حرکت

مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الرَّضِيِّ فِي الْمَجَازَاتِ النَّبَوِيَّةِ قَالَ: قَالَ ﷺ ابْنُوا الْمَسَاجِدَ وَاجْعَلُوهَا جُمَاً؛ «پیامبر اکرم ﷺ فرمودند دیوارهای مساجد را مشرف به اطرافش بنا ننمایید» (عاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۲۱۶).
راهبرد شهرسازی اسلامی: نفی بلندمرتبه‌سازی مساجد و به طریق اولی کاربری‌های دیگر. بلندمرتبه‌سازی مساجد و کاربری‌های دیگر در شهرها ضرورت ندارد، مگر به سبب اضطراب. متأسفانه شاهد هستیم که در شهرهای کوچک نیز بلندمرتبه‌سازی می‌شود که این امر محل آرامش و آسایش همسایگان و شهروندان است و در هنگام حوادث این ساختمان‌ها آسیب بسیاری می‌بینند و به شهر نیز خساراتی وارد می‌کنند. مطلوب است که در شهر اسلامی کاربری‌ها دارای تراکم ساختمانی کم و متوسط باشند.

۴-۵. نقطه بحران

إِنَّ أَنْاسًا كَانُوا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ - أَبْطَنُوا عَنِ الصَّلَاةِ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِيُوشِكُ قَوْمٌ يَدْعُونَ الصَّلَاةَ فِي الْمَسْجِدِ أَنْ نَأْمُرَ بِحَطِّبٍ فَيُوضَعُ عَلَى أَبْوَابِهِمْ فَتُوقَدَ عَلَيْهِمْ نَارٌ فَتُحْرَقَ عَلَيْهِمْ بِيَوْمِهِمْ؛ [امام صادق ﷺ می‌فرماید: در زمان پیامبر ﷺ بعضی مردم در نماز خواندن در مسجد کندی و کاهلی می‌کردند؛ پیامبر خدا گفت: نزدیک است که فرمان دهم تا بر در خانه کسانی که از نماز خواندن در مسجد خودداری می‌کنند، هیزم بریزند و آن را آتش زنند و خانه‌هایشان بر سرشان بسوزد] (عاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۲۹۳).

راهبرد شهرسازی اسلامی: اگر کاربری مذهبی (مسجد) به گونه‌ای مکان‌یابی شود که دسترسی برای شهروندان به مسجد به راحتی میسر نباشد و مسجد از رونق بیفتد، مسجد دیگر نمی‌تواند کارایی خود را در شهر اسلامی ایفا کند. شهرسازی اسلامی باید مشوق شهروندان به رفتن به مساجد باشد و بهترین نقاط شهر، به‌ویژه از نظر دسترسی برای مسجد در نظر گرفته شود. همچنین تعداد مساجد باید بر اساس سرانه باشد.

عدم توجه به مسجد به عنوان بحران و آفت بیان شده است که نقطه آغاز سیستم شهرسازی اسلامی را تخریب می‌کند.

۶-۴. نقطه مقصد: بهره‌وری مطلوب از نعمت‌های مادی و معنوی در شهر
 ﴿وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾ (نحل: ۱۱۲)؛ «خداوند (برای آنان که کفران نعمت می‌کنند) مثلی زده است: منطقه آبادی که امن و آرام و مطمئن بود؛ و همواره روزی‌اش از هر جا می‌رسید؛ اما به نعمت‌های خدا ناسپاسی کردند؛ و خداوند به خاطر اعمالی که انجام می‌دادند، لباس گرسنگی و ترس را بر اندامشان پوشانید!».

راهبرد شهرسازی اسلامی: بهره‌وری مطلوب از نعمت‌های مادی و معنوی در شهر، نقطه مقصد شهرسازی اسلامی است. شهرسازی اسلامی برای تحقق این وعده، باید کالبد و فضا را در شهر به گونه‌ای تنظیم کند که شهروندان از نعمت‌های الهی (مادی و معنوی) بیشترین بهره را ببرند.^۱

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که برای تهیه نقشه راه شهرسازی اسلامی جهت تحقق تمدن نوین اسلامی، ابتدا باید شهر را به عنوان ظرف تحقق تمدن اسلامی تعریف کرد و سپس رابطه سیستم‌های تمدنی با شهرسازی را معین نمود و بر اساس آن، محورهای شهرسازی اسلامی را تبیین کرده، نقشه راه شهرسازی را بر اساس منابع دین در قالب الگوی سیستمی شش مرحله‌ای تدوین نمود. در این مقاله نمونه‌هایی از آیات و روایات را که مستقیماً با موضوع شهرسازی ارتباط داشتند، در شش مراحل سیستم ارزیابی کردیم. نتایج و راهبردهای پیشنهادی برای الگوی نقشه راه شهرسازی اسلامی جهت تحقق تمدن نوین اسلامی بدین قرارند:

۱. تعیین هدف در شهرسازی اسلامی (امنیت جسمی فکری روحی با تحقق عدالت کالبدی و فضایی شهری (فردی و اجتماعی) به عنوان هدف میانی برای رسیدن به هدف نهایی که

۱. مطالبی که در این مقاله از آیات و روایات استخراج شده، توسط هشت نفر از طلاب شاغل در سطح چهار حوزه که به روش استنباط و فهم متون دینی اشراف دارند و تحت نظر اساتید فقه و اصول مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام استنباط شده است.

احساس حضور خداست؛

۲. نقطه آغاز در شهرسازی اسلامی (نقاط باارزش معنوی کانون پیشرفت شهری)؛

۳. نقطه مرکزی در شهرسازی اسلامی (آرامش خدامحور)؛

۴. برنامه حرکت در شهرسازی اسلامی؛

۵. نقاط بحران در شهرسازی اسلامی؛

۶. مقصد در شهرسازی اسلامی (بهره‌وری مطلوب از نعمت‌های مادی و معنوی در شهر).

منابع

۱. قرآن کریم (ترجمه ناصر مکارم شیرازی).
۳. حسن زاده آملی، حسن (۱۳۷۸). دروس معرفت نفس. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. چاپ پنجم.
۴. حمیدی زاده، محمدرضا (۱۳۷۹). پویایی سیستم‌ها. تهران: افق امید.
۵. رضائیان، علی (۱۳۸۰). تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم. تهران: سمت.
۶. شهر و روستا در فرهنگ قرآن، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی. ۵۴: ۳۲۰-۳۴۱ (۱۳۸۷).
۷. طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه محمدباقر موسوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. چاپ پنجم.
۸. عاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. ج ۳۰. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۹. واسطی، حمید (۱۳۸۶). نگرش سیستمی به هویت دین. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام. چاپ سوم.
۱۰. واسطی، حمید (۱۳۹۱). نگرش سیستمی به دین. مشهد: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام. چاپ سوم.

وبسایت‌ها

۱. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴/۱۰/۸). «بیانات رهبری در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی»:
- <www.Khamenei.ir>
۲. معاونت تحقیقات (۱۳۹۶). سایت مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام:
- <www.Isin.ir>
۳. جاودانی، مجید، و حسینی، سیدمصطفی (۱۳۹۲). سایت رضوان علم:
- <www.razavi.aqr.ir>
۴. دانشنامه پارسی farhangpedia.ir

